

Evropa in njeni sovražniki: paranoidni elementi strahu pred islamom in načini njegovega upravičevanja

Abstract

Europe and its enemies: Paranoid elements of fear of Islam and the means of justifying it

The refugee crisis in Europe in 2015 and 2016 spontaneously produced a new stage in forming European rationality and identity, creating a style of arguing and thinking composed of elements such as hatred, exclusion, xenophobia and paranoia. Those components in public perception frequently include the attempts to justify and legitimise it. Islamophobia is not a new phenomenon in the US: since the 1970s, Muslims have repeatedly been stereotyped as dangerous terrorists, especially by the conservative mainstream. After the Paris attacks in November 2015, a new massive fear of Muslims has gradually entered into popular opinion: Muslims are said to be taking over Europe, imposing 'Sharia law' and threatening our Judeo-Christian values. Hofstadter (1967), for example, used the expression 'paranoid style' to depict the pathology of American culture during the Cold War, using the term in a non-medical way. This style of thinking is paranoid because 'no other word adequately evokes the sense of heated exaggeration, suspiciousness, and conspiratorial fantasy'. In Europe and also in Slovenia, some radical demands for relativising concepts in relation to refugees appeared, especially those concerning humanity, solidarity, tolerance or fear. Slavoj Žižek (2015, 2016) required that we should abandon the quasi-liberal humanistic approach to refugees, to stop treating the criticism of Islamic laws as an example of Islamophobia, or to accept the recognition of the fact that the refugee's lifestyle is often incompatible with the ideological foundations of the western welfare state. There is 'our way of life' and 'their way of life', he adds, and there is a complete gap between them. I will argue that Žižek's discourse on refugees, despite its theoretical core, contains improper justificatory elements of anti-immigrant xenophobia and thus cannot avoid criticism.

Keywords: refugees, islam, islamophobia, fear, paranoia, Slavoj Žižek

Boris Vežjak is a lecturer at the Department of Philosophy in the Faculty of Arts, University of Maribor. (vezjak@yahoo.com)

Povzetek

Begunska kriza v Evropi v letih 2015 in 2016 je spontano proizvedla novo obliko evropske racionalnosti in identitete, poseben slog v argumentaciji in mišljenju, katerega sestavni del so še zlasti močni postali elementi sovraštva, izključevanja, ksenofobije in paranoje. Našteti segmenti v javni percepciji večkrat vsebujejo poskus upravičevanja in legitimacije omenjenih stanj. Islamofobija ni več zgolj fenomen, ki ga zaznavamo v partikularnih družbah, recimo v Združenih državah Amerike: medtem ko so bili muslimani od sedemdesetih let prejšnjega stoletja večkrat stereotipizirano obravnavani kot nevarni teroristi, še zlasti na strani konservativnega mainstreama, se je po pari-

škem napadu novembra 2015 razprla rast množičnega strahu pred muslimani v javnem mnenju in kolektivni percepciji Evropejcev. Muslimani naj bi osvojili Evropo, uvedli šeriatsko pravo in ogrozili judovsko-krščanske vrednote. Hofstadter (1967) je uporabil izraz »paranoidni slog«, da bi opisal patologijo ameriške kulture v času hladne vojne; njegova terminologija je izrecno uporabljena na nemedicinski način. Duhovni slog je paranoiden, kajti noben drug izraz ne more bolje opisati zanj značilnega stanja »vročičnega pretiravanja, sumničavosti in konspirativne domišljije«. V Evropi in tudi v Sloveniji so se pojavile nekatere radikalne zahteve glede beguncev, še zlasti v odnosu do humanosti, solidarnosti, strpnosti in strahu. Slavoj Žižek (2015, 2016) je zahteval, da opustimo zanj kvaziliberalno humanistično držo do beguncev, da prenehamo obravnavati kritiko islamskega prava kot primer islamofobije, da sprejmemo in prepoznamo dejstvo, da je slog življenja beguncev pogosto nezdržljiv z ideološkimi temelji zahodne blaginje. Zanj obstajata »naš način življenja« in »njihov način življenja«, med katerima je velikanska razlika. V članku dokazujem, da je Žižkova razprava o beguncih navzlic svojemu teoretskemu ozadju nekaj, kar vsebuje neustrezne elemente upravičevanja protibegunske ksenofobije in da je kot takšna vredna kritike.

Gljučne besede: begunci, islam, islamofobija, strah, paranoja, Slavoj Žižek

Boris Vežjak, predavatelj na Oddelku za filozofijo Filozofske fakultete v Mariboru. (vezjak@yahoo.com)

Slovenska in evropska družbena paranoja, kakršno v številnih odtenkih zaznamo pred svojimi očmi v času begunske krize, stoji pred novim izzivom: kako ustaviti, nevtralizirati, preprečiti novega sovražnika, begunca v vseh njegovih pojavnih oblikah? Kaj bo Evropa storila ne samo z islamskim terorizmom, ki je videti kot realen, ne imaginarni sovražnik, ne da bi pri tem stopila na čer nedovoljenega enačenja med prvim in drugim, trpečim migrantom na begu pred vojno in nasiljem in ponorelim džihadistom, ki ga ni treba le razumeti ali misliti razlogov za njegova dejanja, temveč *hic et nunc* tudi ustaviti? V kakšnem smislu je njen sovražnik dejansko postal tudi sama neupravičena paranoja v vseh svojih podobah pred nevarnim Drugim, ki jo je hote ali nehote ustvarila sama? Zdi se, da 13. november 2015, datum pariškega pokola, počasi in zanesljivo postaja travmatični psihološki emblem, kakršen je 11. september 2001 za Američane. Ne zgolj enotnosti v boju proti terorizmu, temveč tudi množične stereotipizacije islamske kulture kot nečesa, pred čimer moramo zbežati vase in doseči varno zavetje. Občutki nenehne ogroženosti in groze pred nasiljem so postali del vsakdana. Toda kako se ti obnašajo v socialnih in nacionalnih okoljih glede na pretekle prakse?

Paranoja tudi v slovenskem kontekstu

Strah in njegov radikalni derivat, družbena in kolektivna paranoja, sta postala gonilo evropske politične mobilizacije – na eni strani politične oblasti, na drugi medijev. Paranoja ni zgolj sumljiv diskreditacijski označevalec za družbene in politične prakse, ki so nam v napoto, ampak je realno in empirično opisljivo družbeno stanje – v paleti družbenih anomalij največkrat celo najnatančnejši skupni imenovalec. Politična paranoja je že daleč nazaj postala integralni del slovenske kulture in mogoče celo njena nezgrešljiva in nepogrešljiva norma; tako ugotavljam v svoji knjigi o tem (Vežjak, 2010). Predvsem zadnja leta se je v Sloveniji razširila

nova, razmeroma unikatna zmes politične kulture in sprevrnjene racionalnosti, česar nismo zaznali ali smo se prave ocene o tem vsaj otepali. V časih begunske krize se zdi, da to niso več slovenske posebnosti, da veljajo neka splošna, v širših dimenzijah političnega dogajanja navzoča pravila. V oceni dinamike političnega in psihološkega odnosa do beguncev in percepcije množičnih medijev v letih 2015 in 2016 je treba upoštevati, da sta bila v veliki meri že posredovana skozi poprejšnje vzorce enakovrstnih prepričanj v okostenelih političnih razmerah iskanja in najdenja sovražnikov.

Paranoja in še zlasti oblike psihopolitike paranoje, tj. instrumentalizirane rabe prepričanj množic, niso nujno povezane z medicinsko diagnostiko: vedno znova pozabljamo, da je njen sestavni del konspirativno mišljenje (Goldberg, 2001; Knight, 2002). Teorije zarote, v katere ljudje verjamejo in jih osmišljajo, ker jih kulturni milje potem, ko so jih spretno sprožili politiki in mediji, proizvaja malodane spontano in mehanično, postajajo dominantne oblike racionalnosti. Paranoja ni samo zanikanje racionalnosti, ni samo oblika iracionalnosti, ampak se na neki točki vzpostavlja tudi kot racionalnost *sui generis*. Nato začne delovati kot univerzalni vzorec in se prelije v vse sfere produkcije znanja in ravnanja. Ni več neka metoda, postane običajno trajno stanje stvari in duha. Čeprav je postala kulturni fenomen, obstajajo njeni vrhunci, nekakšne vstopne točke, skozi katere jo lahko kontekstualno problematiziramo v njeni čistejši obliki. Taka vstopna mesta ves čas generirajo predvsem politika in njeni izvršilni, predvsem strankarski aparati, ki so nesporen vzvod in izhodišče zanje. Odgovornost politike je s tem jasno določena, celo zaradi dveh motivov: prvi je, ker je vzrok zanj, drugi je, ker ima vzvode in mehanizme, da bi jo preprečevala.

Čeprav smemo prehitro družbeno diagnostiko paranoje zelo hitro uvrstiti med dejanja, ki jim bo očitana umišljenost in morda celo paranoidnost kot taka, v politični psihologiji nanjo vendarle kaže preveliko število simptomov, se pravi še zlasti v družbenem in političnem življenju neke države. V Sloveniji je v preteklosti psihopolitika paranoje povzročala in kreirala kulturno patologijo in določala doje-manje in mišljenje družbenega, ga regulirala in obvladovala. Njena kultura se je v nas zagrizla do te mere, da je načela vitalne dele socialnih mrež. Še več, te iste socialne mreže so nenadoma sumničnega vredne. Omajala je naše zaupanje, naš razum, naše prizadevanje za resnico, naše medčloveške odnose, naša življenja. Njene ambicije so velike, naš odpor majhen. V dimenzijah svojega obstoja je zavrla kakršen koli normalen družbeni razvoj, še zlasti političnega. Ratingi v anketah in volitvah dokazujejo njeno moč in prodornost, njeno morebitno skorajšnje zmagoslavje, ki bo, če se bo to zgodilo, skoraj zanesljivo vzpostavljeno pod gesto racionalizirajočega »*come back*«; kar želi narediti ta politika po izgubljenih volitvah leta 2008, ker parazitira na nostalgiji iluziji izgubljene »zlate dobe slovenstva«, kot je vladavino koalicije 2004–2008 okarakteriziral takratni podpredsednik vodilne stranke SDS, Milan Zver. Pričakovati je, da bo begunska kriza v Evropi postala nov manever domače politike, s katerim bo poskušala unovčiti svoj politični dobiček,

pri čemer se je treba zavedati, da protibegunska retorika še zdaleč ni nekaj, kar bi instrumentalno uporabljale le skrajne desničarske ali nacionalistične politične agature. Dosedanji razplet dogodkov, demonizacija beguncev na strani desnega političnega pola in argumenti o »varnosti državljanov« z vsemi ukrepi postavljanja tehničnih ovir v podobi žičnatih ograj vzdolž slovenske meje, vključno z napovedmi zapiranja mejnih prehodov in montažo mobilnih vrat, potrjujejo celo, da je figuri begunca uspelo poenotiti celoten politični spekter domače desnice, sredine in deloma levice.

Sistemska značilnost teorij zarote je verjetno, da so politično uporabljene za načine konsolidacij obstoječih političnih razmerij, hkrati pa tudi diskreditirajo, marginalizirajo in socialno izključujejo posameznike in politične nasprotnike. Če k temu prištejemo, da nam ponujajo določeno eksegezo političnih dogodkov, ima paranoja torej v tem pogledu tri funkcije: politično identifikacijsko, diskreditacijsko-instrumentalno in hkrati interpretacijsko. Konstrukcija sovražnika odžira njegovo dostojanstvo. Pogosto učinkuje kot diskreditacija, depersonalizacija, delegitimacija in dehumanizacija. Največkrat poteka celo ob fantomizaciji sovražnika, ki ogroža nas, ki nas želi, kot se je glasilo večkrat ponavljajoče se geslo, »sprva diskreditirati, potem likvidirati«. Ironija boja proti sovražniku je torej primordialno v produkciji natanko takšne geste, proti kateri se ves čas bojuje, je v resentimentu blodnjavosti, da nam sledijo, ko si za ovratnik najbolj dihamo mi sami.

Antikomunizem in iskanje komunistične zarote, ki se v politični realnosti na Slovenskem vleče že nekaj desetletij in se z leti celo krepi, čeprav je obdobje postkomunistične tranzicije načelno za nami, lahko najdemo že v konstrukciji komunističnega sovražnika, kakršnega je propagiral ameriški senator Joseph R. McCarthy v petdesetih letih prejšnjega stoletja. Antikomunizem, dodobra oprt na teorije zarote in na tezo o komunistični prevladi in infiltraciji, je privedel do množičnega lova na čarovnice, bil pa je tudi pomemben premik v konstituciji notranjega, ne le zunanjega sovražnika (Gardner, 1997; Knight, 2002). V Sloveniji se nam glede antikomunističnih impulzov in iskanja teorij zarot dogaja le notranji sovražnik, tj. »sile kontinuitete«, ki ne izvirajo z druge strani meja države, temveč kot »old boys«, udbomafija in Kučanovi klani v različnih političnih, ekonomskih in socialnih omrežjih po svoje vlečejo niti. Trenutne težnje po zapiranju meja, predlogi Janeza Janše, da bi rešil problem z migranti v zgoj treh dneh, bolj ali manj parazitirajo na istih domislicah o nevarnosti islama, ne zgoj terorizma: sovražnik, ki ga je treba dotolči, je musliman. Iskanje ekvivalence med teroristom in beguncem se celo ne postavlja izrecno, v diskurzu je že implicitno dano.

Kljub temu pa se mi zdi, da se je paranoja zelo dobro integrirala v vsakodnevni pogon političnega mišljenja, strategij in delovanja prav pri nas – razlika je namreč predvsem v tem, da je očitno postala dobitna in zmagovita kombinacija, ki prinaša dobre politične rezultate. Ob bok razmeram v Sloveniji, kjer so jo ljudje začeli ljubiti, velja predvsem poudariti, da je primarni vir krepitve paranoje pri ljudskih množicah predvsem področje delovanja dela strankarske politike. Čezmerna

uspešnost manipulacij, laži in videzov, volja do potvarjanja zgodovine, demonizacija oponentov in užitek, ki se ob tem sproža, ne kažejo na neki zunanji dogodek ali stanje, ki bi v sferi ne povsem političnega sprožilo takšno mentalno percepcijo, temveč v skoraj vseh primerih predvsem na voljo dela politike, da tako manipulira z nami. Povedano drugače, spodbude k paranoji in na njej temelječe nacionalne mentalitete so nerazvezljiv moment politične manipulacije in instrumentalizacije.

Večina avtorjev, ki so doslej detektirali paranojo v slovenski politiki, se strinja glede njenega izvora – Milan Balažič, Vlado Mihelj, Spomenka Hribar, Marcel Štefančič Jr. jo nesporno na ravni političnega povezuje z Janezom Janšo in posledično z njegovo stranko (Vežjak, 2010). Nekateri med njimi jo neposredno asociirajo z značajem, osebnostno strukturo ali taktiko omenjenega politika. Večina slovenskih avtorjev največkrat uporablja izrazje ohlapno, ne trdi ali celo zanika, da bi pri tem šlo za nekaj, kar je bližje klinični analizi, in se raje zateka k ugotovitvam, da gre za Janševe miselne obrate in premisleke, ki jim večkrat sledijo politične poteze. Poudarjajo potrebo po iskanju in risanju sovražnika, zahtevo po nadzoru nad dogajanjem, avtoritativnost, ki izhaja iz občutka ogroženosti, instrumentalno uporabo teorij zarot in »mišljenje« ob njihovi pomoči, črno-bel pogled na stvari in motiviko. Kot rečeno, se nekateri interpreti približujejo opisu paranoje kot političnega instrumenta za prikrivanje njegovih lastnih afer in nečednosti, za relativizacijo in izenačevanje »naših« grehov z drugimi. Lep primer tega je bila afera Patria, v kateri je bil sicer glavni protagonist oproščen: na nek način se zdi, da protagonisti, večinoma obtoženi podkupovanja, »avtentično« vidijo teorijo zarote, toda prav hitro se lahko izkaže, da je paranoja tu le defenzivna, bolj ali manj premišljena taktika bežanja pred »realnimi« očitki.

Izvor paranoidnih občutkov je velikokrat zunanji – v smislu mobilizacije množice ga lahko povzroči npr. teroristični napad, ki spravi v strah vsakogar kot potencialno prihodnjo žrtev. V slovenskih razmerah bi težko govorili o takšnem enkratnem mobilizacijskem dogodku ali dejanju, pisanem z veliko začetnico, bolj je politična tehnika, kljub temu pa tudi kot takšna sooblikuje določene kulturne, »klimatske« značilnosti. Največkrat se paranoja pred sovražnikom (beguncem, temnopoltim, komunistom, gejem, Romom) aktivira v kombinaciji s katero od teorij zarote. Ustrezneje bi bilo govoriti o konspirativni paniki kot sestavnem elementu duhovne klike, o kateri piše Bratic (2008). Prvo skico zanjo je verjetno podal že Harold D. Lasswell v svojih pionirskih delih, nastalih v tridesetih in štiridesetih letih prejšnjega stoletja, v katerih opisuje politične tipe osebnosti. Čeprav ni bil prvi, ki je uporabil psihološko metodo in pojme za opis političnih fenomenov, jih je sestavil v zelo sistematično in zapleteno konstrukcijo, predvsem v svojih delih *Psychopathology and Politics* (1930) in *Power and Personality* (1948). Kar ga je zanimalo – in temu vzgibu v nadaljevanju sledim tudi sam –, je vprašanje razvojnih izkušenj, ki so pomembne za politične značajske poteze. Pogledati je treba, kaj stoji za agitacijskimi, administracijskimi, teorijskimi in drugimi vrstami političnih tipov osebnosti, ki igrajo katero od vlog v javnem in političnem življenju. In najpomembnejše: kaj pa,

če lahko med te tipe samostojno uvrstimo tudi konspirativnega?

Hofstadter (1967) je denimo izraz »paranoidni slog« uporabil za ameriško kulturo, vendar ne zato, da bi jo opisal po medicinskih ali kliničnih merilih; prejkone, kot pravi sam, mu je šlo le za opis »načina videnja sveta in izražanja nas samih«. Tak slog se po njegovem mnenju izraža v treh potezah: v »vročičnem pretiravanju«, »sumničavosti« in »konspirativni domišljiji«. Čeprav je ameriška politika po njegovem mnenju ohranila nekatere značilnosti siceršnjih klinično diagnosticiranih paranoikov, npr. gorečnost, sumničenje, pretirano agresivnost, grandioznost in apokaliptičnost, se ob tem pojavljata prenos in zamenjava ogroženega »subjekta« – ne gre nujno za to, da se čutimo ogrožene mi sami, ampak se nam lahko zdi, da je slabo in zlo namenjeno našemu narodu, državi, kulturi. Torej ne neposredno »nam« samim. Slovenskih analognih primerov tu ne zmanjka: namesto začetne grandioznosti Janševe vlade v letu 2005, zahtev po reformi, megalomanskih razvojnih projektih, od postavitve otoka na morju naprej, smo nenehno priča novim zahtevam po obrambi pred grožnjami »nacionalni« substanci in nacionalnim interesom. Tudi begunska kriza prinaša sorodno konspirativno gesto grožnje »depersonaliziranemu« narodu, ne nujno nam samim. Skrb za nacionalni interes in narodov blagor, v osnovi torej nacionalistična mitologija in spodbude, se največkrat opirajo na takšno, kot bi temu rekla Melanie Klein (1997), narcisistično stanje duha. Tipična poteza paranoidnih objektnih razmerij je prav ta narcisizem, saj se objekti, na katere se nanaša posameznik ali skupina ljudi, v realnosti vedejo kot reprezentacije njihovih lastnih odtujenih sebev. Zato ima narcisistični odnos vedno poteze obsesivnosti, še zlasti pa se to izraža v zahtevi po nadzoru nad drugimi in po njihovem polnem obvladovanju.

Politični teoretik in svetovalec Zbigniew Brzezinski je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja skoval uspešen in pozneje pogosto citiran pojem manihejske paranoje. Njegova tarča so bila bolj ali manj svetovnonazorska prepričanja poznejšega ameriškega predsednika Georga W. Busha, ki so bila najboljše prezentirana med »vojno proti terorizmu« in seveda v široko uveljavljenem geopolitičnem pogledu na države sveta, ki se delijo na tiste, ki so z nami, in na tiste, ki so proti nam. Misel »Kdor ni z nami, je proti nam« zveni zelo domače slovenskim razmeram že dve desetletji. Razlika med slovenskimi in npr. običajnimi razmerami je, da je sovražnik konstruiran kot državi »zunanji«, v domačih razmerah pa je to skoraj vedno notranji ideološki sovražnik. Razlika je seveda tudi v tem, da se v dualistični kozmologiji protipola med »nami« in »vami« ne vzpostavljata nujno na temelju religioznih konceptov, Boga in hudiča, temveč politična retorika največkrat izvira iz prepričanja o zaroti v njenih številnih frazeoloških variantah: od Udbe do tranzicijske levice, pa vse do begunca ali migrantu, ki ogroža, če uporabim nedavno sintagmo Slavoj Žižka, »naš slog življenja«, »*our way of life*«. Na eni strani je »mi«, na drugi »oni«, begunci.

Šele analiza politične paranoje v slovenskem prostoru zadnjih desetletij in njene številne uprimeritve v obravnavi istospolno usmerjenih, izbrisanih, musli-

manov, Romov, Hrvatov in drugih neznosnih Drugih nam pojasni, s kakšno zapuščino se soočamo ob zadnjih političnih obravnavah beguncev. Toda trenutna begunska kriza je Evropo na neki ravni v veliki meri poenotila: težko bi rekli, da je paranoja pred begunci kakšna domača posebnost, čeprav je tu pognala že zelo dolge korenine. Če pomislimo, da smo za večino migrantov zgolj tranzitna država, popolnoma nezanimiva z vidika njihovega končnega cilja potovanja, pa je vendarle proizvedla čezmerno navzočnost islamofobnih, ksenofobnih in nestrpnih občutkov in reakcij. Na eni strani paranoidni slog mišljenja Slovencev in na drugi psihopolitika paranoje, tj. zloraba državljanskega strahu za potrebe natančno določenih ciljev, sta ubesedila nekatere od najbolj grozljivih oblik sovražnega govora o beguncih, vključujoč zahteve po njihovem streljanju, zapiranju v koncentracijska taborišča, uporabi plinskih celic, klicanju na pomoč Adolfa Hitlerja in podobno. Zgodovinska razmerja v odnosu do islama so naplavila celo vrsto negativnih družbenih zaznav, obloženih s predsodki in stereotipi. Ponotranjenje redukcionistične monolitne podobe, v kateri se odvija ločnica med »nami« in »njimi«, našo »zahodno« in njihovo »islamsko« kulturo, kjer sta obe postavljeni v razmerje nepremostljive različnosti in antagonistične drugačnosti, je seveda konstrukcija zahodnega pogleda, kot je nekdaj že temeljito analiziral Edward Said (1981). Pripadnik islama je največkrat predstavljen na fiktiven način skozi ideološka očala kot neka dominantna globalna sila, ki daje slutiti množice ljudi v obliki neke enotne bitnosti – islam je posplošeno obravnavan kot eden, brez potrebnih geografskih in kulturnih razlik, kot odtujen, ločen in že vnaprej ločeno od »naših« vrednot.

Vprašanje kulturne drugačnosti in navad, v katerih prevladujejo heterogene prezentacije, ki imajo za skupni imenovalc iskanje zaslombe za odkrivanje islamskega fanatizma, fundamentalističnih idej in različnih oblik nerazsvetljenskosti in odmika od racionalnosti, velikokrat storijo korak naprej in vodijo v kombinacijo prezentacij sovražnosti in konstruirajo pogled na muslimane kot sovražnike: na posameznike ali kulturo, ki neizogibno vodi do občutkov ogroženosti, bodisi zaradi zaznavanja tujosti kulture ali občutka neposredne fizične grožnje, ki zahteva terapevtsko ali kakšno drugo obliko intervencije in kaznovanja.

Protiislamistični vzorci mišljenja in delovanja se razvijajo v oblike nestrpnosti in sovraštva, ki bi jih smeli označiti z izrazom »islamofobija«: čeprav ni prave definicije pojma in tudi ne konsenza o njegovi ustreznosti. Vrsta reakcij in njihova enotnost čedalje bolj poudarjeno nakazujeta, da se fenomena ne zavedamo dovolj. V smislu nove rabe besede je bil termin islamofobija najprej uporabljen v devetdesetih letih prejšnjega stoletja – seveda predvsem kot označevalec globalne percepcije islama v njegovi negativni in slabšalni obliki; z njim najlaže opišemo rasno sovraštvo in predsodke, islamofobijo pa bi lahko delno opredelili tudi kot rezultat drugega strahu – ksenofobije. Leta 1997 je Runnymede Trust, britanska *think tank* organizacija, usmerjena v raziskave kulturnih in etničnih razlik, spisala poročilo z naslovom *Islamophobia: A challenge for Us All* in v njem opredelila, kaj pravzaprav poganja sovraštvo: islam je razumljen kot monoliten kulturni in religijski blok, statičen in

neprilagodljiv na spremembe; dojema se kot ločen in »drugi«; nima nikakršnih skupnih vrednot z drugimi kulturami, nanj te ne vplivajo. Islam je zaznan kot manj vreden od Zahoda, zdi se barbarski, iracionalen, primitiven in seksističen, agresiven in ogrožajoč. Poseben vidik v zaznavi islama je, da podpira terorizem in da vodi do »trka civilizacij«, zato je sovražnost do muslimanov nenadoma upravičena, diskriminacija smiselna, njihovo izključevanje in posebna obravnava pa nujni.

Pretežne večine fenomenov, kot jih je sociološka znanost doslej zaznavala v slovenskem družbenem prostoru, nismo bili navajeni poimenovati v kontekstu teorije paranoje ali konspiracizma. Toda kaj drugega imajo skupnega družbene prakse, kakršne so v Sloveniji dovolj uveljavljeni sovražni govor, nacionalistične strasti, diskreditacije in vse druge oblike zavračanja in nestrpnosti do beguncev? Poskus ločevanja nepregledne množice nesrečnih beguncev od podobe pobesnelega terorista postaja družbeno in politično nesprejemljivo dejanje v skladu z argumentom »vsak begunec je potencialni terorist«: takšno enačenje evropskim in domačim centrom odločanja močno ustreza. Zaznani sovražnik in njegovi opisi vedno intenzivno gradijo na poudarjanju polarizacije med »nami« in »vami«. Njegova upodobitev temelji na občutku izgubljene varnosti, na poskusu identifikacije njegovega izvora, zaničevanju in preziru, taksonomizaciji njegovih negativnih lastnosti. Paranoidni miselni slog Slovencev, ki se počasi in delno preusmerja k novemu objektu, je z migrantsko krizo in pozneje skozi samoafirmacijo v podobi terorističnih napadov džihadistov uokviril grozljivega Drugega in začel krojiti naš premislek, politična ravnanja in psihologijo množic.

Žižkova zavrnitev očitkov o islamofobiji in rasizmu

Žižek poskuša v svoji novi knjigi *Against the Double Blackmail. Refugees, Terror and Other Troubles with the Neighbours* (2016a) ravnanje Evrope predstaviti kot lažno dilemo med dvema izbirama – v luči beguncev naj bi se nam ponujali dve različici ideološkega izsiljevanja. Po prvi bi morali svoja vrata za begunce odpreti na stežaj, čim močneje; po drugi poskušamo, kot pravi, uporabiti dvižni most in prihod beguncev ustaviti. Avtorjeva intenca je ubežati obema izbirama kot »slabšima«, češ da le podaljšujeta problem in ga ne rešujeta, vendar pri tem ne poda prav nobene prepričljive vmesne rešitve. Ob tem (ibid.: 20) podaja kar nekaj stališč, ki bi jih smeli šteti za primer radikalne relativizacije »islamofobije« in posredno nastopa družbene paranoje. Najbolj pregnantno tovrstno misel izrazi s stališčem, ki vsebuje nekakšno kritiko strpnosti do islamskega prava. Njegov sklep je, da bolj ko smo strpni, bolj bo na nas pritiskal islamski fundamentalizem:

Prav tako bi bilo treba opustiti tabu, da je vsaka kritika islamskega prava primer 'islamofobije'. Dovolj je tega patološkega strahu številnih zahodnih

liberalnih levičarjev, ki jih skrbi, da jih bodo obdolžili islamofobije ... Takšen vzorec je odlična ponazoritev paradoksa superega: čim bolj slediš psevdomoralni moči, ki ti jo narekuje sadistični in primitivni superego, tem bolj si kriv moralnega mazohizma in poistovetenja z agresorjem. Kot da bi bil pritisk islamskega fundamentalizma tem močnejši, čim strpnejši si do njega. (ibid.)

Namen je torej racionalizirati islamofobijo tako, da pokažemo na upravičenost strahu in opravičilo z očitki o islamofobiji kot nečem odvečnem, kritika npr. islamskega prava se mu zdi, kar logično implicitno sledi, upravičena. Na ravni psihoanalitičnega bi morali po Žižku opraviti z moralnimi predsodki, ki jih nalaga nadjaz. Tu dejansko opozarja na »paradoks strpnosti do beguncev«: bolj ko smo strpni do njih, bolj se počutimo krive. Tisto, k čemur implicitno poziva, je zato lahko le skepsa v strpnosti do njih. Še več, po njegovem mnenju je moralna zahteva nadjaza problematična že kot imperativ pri sprejemanju beguncev v Evropo; z njihovim prihodom se večja naš občutek krivde, da jih nismo sprejeli še več. Žižek sicer eksplicitno ne zapiše ali vsebinsko implicira, da bi se morali zavzemati za manj strpnosti do beguncev in manjšati kvote pri njihovem sprejemu v evropskih državah, a prav to iz naslednje misli neizogibno sledi: »Lahko smo prepričani, da isto velja za pritok beguncev: čim več zahodne Evrope jim bo odprte, tem pogosteje se ji bo zbujal občutek krivde, ker jih ni sprejela še več. Nikoli ne bo dovolj. In čim več strpnosti bo do teh, ki so tukaj, tem bolj se bo krepil občutek krivde, ker nismo še strpnejši.«

Širši argument, v katerega pade Žižkova artikulacija odnosa do beguncev in ki ostro razmeji »naš način življenja«, kot pravi, od njihovega, je razprava v Nemčiji leta 2010, ki se je končala s splošnim dvomom o multikulturalnosti, podkrepljenim s stališčem Angele Merkel prav v odnosu do »prišlekov«, predvsem muslimanov. Multikulturalnost kot zanikani koncept je v letu 2015 s široko odprtimi vrati za begunce pri isti kanclerki poskrbela za vnovični politični preobrat z odpiranjem vrat, takrat pa je afirmirala nekaj, ker je sam Žižek podprl kot smiselno izhodišče: pojem vodilne kulture (*Leitkultur*) in njene učinke. Čeprav imamo avtorje, kot je, Jürgen Habermas, ki so ostro napadli ta koncept v nemškem prostoru kot nedopustno prisvajanje judovske tradicije, saj naj bi bila »nemška kultura« definirana prav z njeno pomočjo, kolikor se sklicuje na »judovsko-krščanske vrednote«, se Žižek pojmu ni odrekel. Medtem ko je za Habermasa nedopustno razmišljati o konstituciji nemške kulture skozi prisvojitve judovstva navzlic tragični usodi Judov v nekdanji Nemčiji, se po njegovem mnenju danes zagovorniki koncepta sklicujejo prav na to: *Leitkultur* kot judovsko-krščansko izročilo, ki uspeva »nas« obravnavati ločeno od »prišlekov«.

Žižek je v reakciji na razpravo (2012: 45) zapisal, da je konservativistični pojem dominantne kulture, pri katerem se predpostavi dominantni kulturni prostor, ki ga moramo preostali člani drugih kultur v njem spoštovati, že konflikt, ki je del razprave o vodilni kulturi, ne le o multikulturalizmu. Se pravi konflikt med različnimi pogledi na to, kako naj različne kulture sobivajo in tem, katera pravila in prakse

naj te kulture medsebojno delijo, če želijo sobivati. V svojih stališčih o beguncih v letih 2015 in 2016 je v tem smislu avtor ostal zavezan teoretskemu resentimentu iz prejšnjih let, povedal ni nič novega, tako rekoč ostal je teoretsko konsistenten; vzpostavil je enak miselni okvir ultrapolitičnih prepričanj, kjer so begunci slikani kot tisti Drugi glede na vodilno kulturo in tisti, ob katerih se odvije popoln razcep med »nami« in »njimi«.

Ob argumentu (a) neupravičenosti očitkov o islamofobiji in (b) moralni pasti prevelike strpnosti do beguncev je avtor v več člankih ponovil svojo tezo, da je (c) begunski način življenja je nezdružljiv z ideološkimi temelji zahodne države blaginje. Žižek vidi v 'načinih življenja' nepremostljive razlike, ob tem pa graja njihova pričakovanja: »Številni begunci bi radi nemogoče: pravzaprav pričakujejo največje ugodnosti zahodne države blaginje in da bodo hkrati lahko ohranili svoj posebni način življenja, čeprav so nekatere ključne značilnosti njihovega načina življenja nezdružljive z ideološkimi temelji zahodne države blaginje.« (Žižek, 2015b) Svojo tezo podkrepi še s sumom, da niso pripravljeni na integracijo, da zahteva po kulturni in družbeni integraciji ni mogoča zato, ker bi morali morda priznati, da je težava na strani beguncev samih in da zahodni rasizem, pravzaprav očitek o njem, ni tako zelo neupravičen: »Nemčija rada poudarja nujnost kulturne in družbene integracije beguncev. Toda – pa smo spet pri tabuju, ki bi moral pasti – koliko beguncev se res želi integrirati? Kaj če ovira za integracijo ni preprosto le zahodni rasizem?« (ibid.) Podobno misel o neustreznosti razprav o rasizmu variira z zavrnitvijo očitkov o neofašizmu: »Skrbi in tegobe tako imenovanih navadnih ljudi zaradi beguncev se pogosto omalovažujejo, da so le odraz rasističnih predsodkov, če ne kar neofašizma. Res lahko dovolimo, da sta zanje edina razpoložljiva možnost Pegida in njej podobni?« (ibid.)

Žižkova miselna poanta relativizira očitke o rasizmu, islamofobiji, neofašizmu kot netočne, ne da bi ponudil relevantno pojasnitev – zato učinkuje kot abstraktni ali morda freudovski *Verneinung* po principu »to ni tisto«. Čeprav avtor spretno pazi, da jih ne bi neposredno zagovarjal, pa pozicija glede beguncev, ki zavrača interpretacijo, po kateri bi smeli odklonilno mnenje do beguncev označiti za islamofobno, ne more ubežati očitku, da racionalizira sovraštvo do njih:

Kaj naj storimo? Javno mnenje je močno razdeljeno. Liberalna levica je zgrožena nad dejstvom, ker Evropa dopušča, da na tisoče beguncev utone v Sredozemskem morju. Evropa, tako pravijo, mora pokazati solidarnost in na široko odpreti vrata. Protibegunski populist pravijo, da moramo zaščititi svoj način življenja: tujci naj sami rešujejo svoje težave. Obe rešitvi sta slabi. Vprašanje je, katero je slabše. Če parafraziram Stalina, obe sta slabši. Največji hinavci zahtevajo odpiranje meja, pri tem pa vedo, da se to ne bo zgodilo, ker bi takoj sledil val populističnega revolta po vsej Evropi. Navzlic temu še naprej igrajo lepe duše, vzvišene glede na pokvarjeni svet, v katerem živijo in na katerega pristajajo. (Žižek, 2015a)

Žižek zavrača dvojje: pozicijo liberalne levice in prevelike solidarnosti ali humanitarnost, torej zgroženost nad dejstvom, da Evropa dopušča, da na tisoče beguncev konča v Sredozemskem morju, češ da bi Evropa morala pokazati več solidarnosti in na veliko odpreti vrata. Tej poziciji nato pripiše stališče lepe duše in licemerje, nekakšen »vedo, da se to ne bo zgodilo, pa vendar to zahtevajo«. Druga pozicija, ki jo izrecno zavrne, je tista protibegunskih populistov: zaščito »našega načina življenja«, kar je natančno tista sintagma in koncept, ki se jima sicer na koncu prikloni. Njegova torej, vsaj na deklarativni ravni, ne želi biti niti levoliberalna pozicija solidarnosti in humanitarnosti niti pozicija protibegunskega populista.

Kaj je značilno za njegovo izhodišče? Prvič, zavračanje humanitarnega diskurza, t. i. odprtosti do beguncev in humanizacije beguncev – češ, saj so takšni kot mi. Žižek izrecno pravi, da sovraži tak diskurz odprtosti in solidarnostnega razumevanja beguncev, da je to napačen pristop. Begunci so po njegovem mnenju drugačni na način, da je glede njih onemogočena identifikacija: glede njih nas bega njihova drugačnost, premislek o tem, da »niso takšni, kot smo mi«. Kar želi ohraniti, je občutek tujosti do Drugega

Drugič, čeprav se trudi svoje stališče pedagoško ublažiti z opisom, da je »med begunci veliko hudobnih, nasilnih, zabitih in nevarnih«, na koncu pritrjuje izključevalnemu načelu, po katerem bi morali begunci sprejeti »naš načina življenja« (Žižek, 2016a: 19–20). S poudarkom na njem ni nič narobe, leвица se moti, ko ga odreka, v resnici ga je smiselno upoštevati pri vstopu beguncev v Evropo. Ali kot pravi sam: »Odstraniti bomo morali enega največjih tabujev, da je namreč pojem zaščite nekogaršnjega specifičnega načina življenja v sebi protofašistična ali rasiistična kategorija. Če ne bomo opustili tega pojma, bomo odprli pot za protibegunski val, ki bo zajel vso Evropo.« (ibid.) V beguncih ne smemo videti nekoga, ki je podoben nam, temveč našega soseda, »ko uzremo brezno drugosti v njem« (Žižek, 2016b). Multikulturalizem je ideologija kapitalizma, z njo je treba opraviti, dopustiti je treba razliko med »našim« in »njihovim načinom življenja«, jo afirmirati in priznati, da je naš način dominanten in zahteva prilagajanje beguncev.

Tretjič, Žižek predlaga posebne pogoje za njihov sprejem. Treba jih je sicer sprejeti, ampak pod dovolj ekstremnimi pogoji, ki so: jasna pravila in ureditev, državni nadzor nad tokom beguncev, administrativna mreža po EU, beguncem se zagotovi varnost, vendar morajo sprejeti, kje naj živijo in kar bo določila EU, spoštovati morajo zakone in družbene norme EU – vse to je »naš način življenja« in cena za »naše« evropsko gostoljubje, ki legitimira, tako pravi, uporabo represije. Med zelo konkretnimi in operativnimi predlogi celo sugerira referendumsko odločanje, češ da odpiranje meja za begunce ni v soglasju z demokratično voljo večine v nacionalnih državah:

Moj namen tukaj seveda ni podpora protipriseljenskim populistom, temveč nedvoumno poudarjanje meja demokratične legitimacije. Enako velja za tiste, ki zagovarjajo radikalno odprtje meja: se zavedajo, da njihova zahteva pomeni

odpravo oziroma uveljavitev velikanske spremembe v *statusu quo* države, ne da bi se prej demokratično posvetovali s prebivalstvom, glede na to, da so naše države demokratične nacionalne države? Njihov odgovor bi se seveda glasil, da bi tudi begunci morali dobiti volilno pravico – a to gotovo ni dovolj, saj je to ukrep, ki bi bil mogoč šele, ko bi bili begunci vključeni v politično ureditev neke države. (Žižek, 2015b)

Žižek ob izbruhu begunske krize celo konkretno predlaga nekatere administrativne korake, s pomočjo katerih bi morali begunci spoštovati evropska pravila izbire lokacije njihovega življenja. Zanj obstaja nekaj takega kot evropska gostoljubnost in cena prilagajanja, ki jo morajo plačati, če želijo ostati v Evropi – ta cena je znova zahodnoevropski način življenja:

Evropa se mora organizirati in vpeljati jasna pravila in ukrepe. Vpeljan mora biti državni nadzor nad begunci s pomočjo obsežne administrativne mreže, ki bo veljala za vso Evropsko unijo, s čimer bodo onemogočeni lokalni barbarizmi oblasti, kakršni se dogajajo na Madžarskem in na Slovaškem. Beguncem mora biti zagotovljena varnost, hkrati pa jim mora biti pojasnjeno, da morajo sprejeti območje bivanja, ki jim ga je dodelila Evropska unija; hkrati morajo spoštovati zakone in družbena pravila evropskih držav, kar pomeni: nikakršne tolerance pri religioznem, seksističnem in etničnem nasilju na nobeni strani, nobene pravice, da bi drugemu vsiljevali njegov način življenja ali religijo, spoštovanje vsakokratne posameznikove svobode po tem, da zavrne njene ali njegove ljudske navade, itd. Če se ženska odloči, da bo zakrivala svoj obraz, mora njena volja biti spoštovana, toda če se odloči, da si ga ne bo zakrivala, ji mora biti enako zagotovljeno, da lahko to stori. Ja, takšen niz pravil privilegira zahodnoevropski način življenja, toda to je cena, ki jo je treba plačati za evropsko gostoljubnost. Omenjena pravila morajo biti jasno določena in uveljavljena, tudi s pomočjo represivnih ukrepov, če je treba, kadar jim utegnejo nasprotovati tuji fundamentalisti ali domači protibegunski rasisti. (Žižek, 2015a)

Četrtrič, čisto na koncu na seznamu svojega pogleda na begunce se zavzame še za radikalno ekonomsko spremembo, ki bo odpravila družbene razmere, ki ustvarjajo begunce.

Četudi večine Žižkovih trditev ne moremo interpretirati kot neposredno sovražne do islama in beguncev, jim lahko nesporno pripišemo radikalen poskus dvoma o konceptu sovražnosti do islama in posledično utemeljenosti strahu ali paranoje. Njegovo stališče je na las podobno ideološkemu stališču desno usmerjene večine, ki spremlja begunsko krizo z zaskrbljenostjo in je poželo veliko reakcij po svetu, ki so avtorja nemudoma označile za desničarja. Kje je tanka meja med dvomom, skepsa, nenaklonjenostjo in točko, ko ta postane govorica sovraštva in kdaj je prestopljena? Sovrašтво kot nekoliko ohlapnejša oblika zburjanja nestrpnosti, ki

tehnično ni sovražni govor, ni kazniva in ni neposredno socialno nesprejemljiva, a večkrat učinkuje kot oblika neupravičenega netolerantnega govora. S tem ko se avtor zadovolji z vztrajanjem v območju navidezne nevtralnosti freudovskega zanikanja, tistega »ne vem, kdo je, toda to ni moja mama«, tudi sama njegova gesta »to ni fašizem, to ni islamofobija, to ni sovrašтво« ne samo izzveni teoretsko sumljivo, temveč neizogibno legitimizira in želi legitimirati sleherni pojav, ki bi ga lahko opisali z naštetimi izrazi – vsaj do točke, dokler ti ne izbruhnejo v neposredno fizično nasilje. Paranoidnost s tem postane verodostojna reakcija na normativen premislek o ideologiji, patologiji, kulturi strahu in statusni anksioznosti.

Literatura

- BRATICH, JACK Z. (2008): *Conspiracy Panics: Political Rationality and Popular Culture*. Albany: State University of New York Press.
- GARDNER, JAMES (1997): *The age of extremism: The enemies of compromise in American politics, culture, and race relations*. New York: Birch Lane Press.
- GOLDBERG, ROBERT A. (2001): *Enemies within: The culture of conspiracy in modern America*. New Haven, CT: Yale University Press.
- HOFSTADTER, RICHARD (1967): *The paranoid style in American politics and other essays*. New York: Vintage.
- KLEIN, MELANIE (1997): *Zavist in hvaležnost: izbrani spisi*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- KNIGHT, PETER (2002): *Conspiracy nation: The politics of paranoia in postwar America*. New York: New York University Press.
- SAID, EDWARD W. (1981): *Covering Islam*. New York, Toronto: Vintage Books.
- VEZJAK, BORIS (2010): *Paranoja, manipulacija in racionalnost: o psihopolitiki zarot, sovraštvu in poniževanju razuma*. Ljubljana: Liberalna akademija.
- ŽIŽEK, SLAVOJ (2011): Europe must move beyond mere tolerance. *The Guardian*, 25. januar. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/jan/25/european-union-slovenia> (12. november 2016).
- ŽIŽEK, SLAVOJ (2012): *The year of dreaming dangerously*. London, UK: Verso.
- ŽIŽEK, SLAVOJ (2015a): The Non-Existence of Norway. *London Review of Books*, 9. september. Dostopno na: <http://www.lrb.co.uk/2015/09/09/slavoj-zizek/the-non-existence-of-norway> (12. november 2016).
- ŽIŽEK, SLAVOJ (2015b): O tabujih. *Mladina*, 20. november. Dostopno na: <http://www.mladina.si/170884/o-tabujih> (12. november 2016).
- ŽIŽEK, SLAVOJ (2016a): *Against the Double Blackmail. Refugees, Terror and Other Troubles with the Neighbours*. London: Allen Lane.
- ŽIŽEK, SLAVOJ (2016b): Žižek: »Prava umetnost je odkrito se spoprijeti s problemom beguncev, a ne na rasističen način«. *Mladina*, 25. februar. Dostopno na: <http://www.mladina.si/172737/zizek-prava-umetnost-je-odkrito-se-spoprijeti-s-problemom-beguncev-a-ne-na-rasistichen-nacin> (12. november 2016).